

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

بخش علوم اجتماعی

پایان نامه تحصیلی برای دریافت درجه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی

گرایش محض

جستار و کاوش کیفی پدیده اعتیاد دانشجویی (اعتیاد به مواد مخدر):
مطالعه‌ی موردی دانشجویان مبتلا به اعتیاد دانشگاه شهید باهنر کرمان

مؤلف:

روح‌الله خواجه

استاد راهنما:

دکتر داریوش بوستانی

استاد مشاور:

دکتر سیامک زند رضوی

بهمن ماه ۱۳۹۱

این پایان نامه به عنوان یکی از شرایط درجه کارشناسی ارشد به

بخش علوم اجتماعی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

تسلیم شده است و هیچ گونه مدرکی به عنوان فراغت از تحصیل دوره مزبور شناخته نمی شود.

دانشجو: روح الله خواجه

استاد راهنما: دکتر داریوش بوستانی

استاد مشاور: دکتر سیامک زند رضوی

دور ۱: دکتر سعیده گروسی

دور ۲: دکتر محمد اکبری

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر آناهیتا تاشک

معاون آموزشی و پژوهشی دانشکده: دکتر عنایت الله شریف پور

حق چاپ محفوظ و مخصوص به دانشگاه شهید باهنر کرمان است.

تقدیم به :

تمام آنانی که با پندار، گفتار و کردارشان، بیشتر بر مراتب نادانی خویشم آگاهی
بخشیده‌اند و می‌بخشند...

هم

به پدر و مادرم به پاس نگرانی‌های عمرانه‌شان

و

خواهرم سیمین به پاس دوستی‌هایش

تشکر و قدردانی :

ارزشمندترین چیزهای زندگی معمولاً دیده نمی‌شوند و لمس نمی‌گردند، بلکه در دل حس می‌شوند؛ گاه به اوج می‌رسند و گاه فراموش می‌شوند و در این میان زبان ساده‌ترین و هم‌سخت‌ترین ابزار برون‌ریزی این دال‌های پرمدلول که از احساسات و نشانه‌های شگرف و عمیق سرشارند. مراتب دوستی که بسی بزرگوارتر، پر مخاطره‌تر و عاشقانه‌تر است از معلمی، برای دوستان-معلمان خوب و خویشم در بخش علوم اجتماعی به پاس آموزه‌های دیرگهانشان و از آن جمله و خاص، دکتر داریوش بوستانی استاد راهنمای اثر مذکور به پاس دوستی‌ها و آموزه‌های حلم همراه با علم ش، دکتر سیامک زند رضوی استاد مشاور این اثر به پاس نگاه زیبایش و اساتید بزرگ منشم دکتر سعیده گروسی و دکتر محمد اکبری به پاس سالها دانش‌آموزی از حضورشان و زحمت محک این اثر.

چکیده :

این رساله به کاوش و کند و کاو مسأله اعتیاد دانشجویی در میان دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان با استفاده از روش کیفی و روش‌شناسی نظریه‌ی زمینه‌ای می‌پردازد. در این ارتباط پانزده تن از دانشجویان وابسته به مصرف مواد، به عنوان مشارکت‌کنندگان تحقیق مورد بررسی قرار گرفتند. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌شناسی کیفی و راهکار نظریه زمینه‌ای انجام پذیرفته است. در این ارتباط ظهور ۳۶۰ مفهوم اولیه، ۳۸ مقوله عمده، ۱۰ مقوله هسته و یک مقوله هسته اصلی از جریان کار حصول گردیده است. مقولات هسته‌ی ده‌گانه اثر شامل ؛ ۱. الگوی ناکارآمد مناسبات و تعاملات درون خانوادگی، ۲. بسترهای تسهیل‌گر مواد؛ یک امر پردازنده‌ی عادی سازی ذهنیت مصرف مواد، ۳. چالش‌های عاطفی و احساسی جنسیت محور، ۴. گروه دوستی؛ یک بستر آموختنی و فشار هنجاری، ۵. ادراکات سوق دهنده مصرف مواد، ۶. خصیصه‌های فردی و ویژگی‌های کاراکتری، ۷. خانه دانشجویی بستری مبهم از نشانه و شناسه، ۸. خوابگاه دانشجویی؛ نمایه‌ای از فشار و اضطراب (خوابگاه ناراحت)، ۹. سرگردانی و نمود نارضایتی از خویشتن، ۱۰. شکست تحصیلی مواجهه با عینیتی گزنده می‌باشد که پس از مراحل مختلف کدگذاری، تحلیل فحوایی و انتزاع تفسیری، مقوله هسته اثر به عنوان مصرف مواد؛ پذیرندگی و نمایش برساخته‌های یک نظام معنایی دیرینه و سیال به عنوان گزیده و حاصل نهایی اثر به پیدایی رسیده است.

کلید واژه‌ها: دانشجو، اعتیاد، مواد مخدر، نظریه زمینه‌ای، دانشگاه شهید باهنر کرمان

فهرست مطالب:

- ۱..... فصل اول؛ کلیات
- ۱-۱ مقدمه..... ۲
- ۲-۱ طرح مساله ۳
- ۳-۱ ضرورت پژوهش ۶
- ۴-۱ اهداف پژوهش ۶
- ۵-۱ پرسش‌های پژوهش ۷
- ۶-۱ تعریف مفاهیم ۸
- ۱۰..... فصل دوم: پیشینه نظری و تجربی
- ۱-۲ مقدمه ۱۱
- ۲-۲ تحقیقات انجام شده در ایران ۱۱
- ۳-۲ تحقیقات انجام شده در خارج از ایران ۱۴
- ۴-۲ نقدی بر تحقیقات انجام گرفته ۱۸
- ۵-۲ سنت‌های نظری مربوط به مصرف مواد ۱۸
- ۶-۲ دیرینه شناسی مصرف مواد مخدر ۱۹
- ۷-۲ تبیین‌های تلفیقی ۲۲
- ۷-۲-۱ نظریه آسیب‌پذیری زیستی ۲۲
- ۷-۲-۳ نظریه تحقیر خود ۲۳
- ۷-۲-۴ الگوی یادگیری چند مرحله‌ای ۲۳

- ۲۴..... نظریه رفتار مشکل آفرین ۵-۷-۲
- ۲۴..... نظریه الگوی آمادگی ۶-۷-۲
- ۲۵..... نظریه الگوی حوزه و زمینه ۷-۷-۲
- ۲۵..... نظریه مرحله ۸-۷-۲
- ۲۵..... نظریه گروه همسالان ۹-۷-۲
- ۲۶..... الگوی بوم‌شناسی اجتماعی ۱۰-۷-۲
- ۲۶..... نظریه تعلق اجتماعی ۱۱-۷-۲
- ۲۷..... تبیین‌های جامعه‌شناختی ۸-۲
- ۲۷..... نظریه انتقال فرهنگی ۱-۸-۲
- ۲۸..... نظریه بی‌هنجاری ۲-۸-۲
- ۲۹..... نظریه بی‌سازمانی اجتماعی ۳-۸-۲
- ۳۰..... الگوی نوجوانان بزه‌کار ۴-۸-۲
- ۳۰..... نظریه فرصت افتراقی ۵-۸-۲
- ۳۱..... تبیین‌های روان‌شناختی اجتماعی ۹-۲
- ۳۱..... رویکرد کنترل ۱-۹-۲
- ۳۲..... الگوی کنترل اجتماعی ۱-۱-۹-۲
- ۳۳..... نظریه مهار ۲-۱-۹-۲
- ۳۳..... دیدگاه یادگیری ۲-۹-۲

- ۳۴.....۱-۲-۹-۲- الگوی پیوند یا همنشینی افتراقی
- ۳۴.....۲-۲-۹-۲- نظریه همنشینی و تقویت افتراقی
- ۳۵.....۳-۲-۹-۲- نظریه یادگیری اجتماعی
- ۳۵.....۳-۹-۲- رویکرد کنش متقابل
- ۳۶.....۴-۹-۲- نظریه برچسب زنی
- ۳۷.....۵-۹-۲- نظریه خرده فرهنگ‌ها
- ۳۷.....۶-۹-۲- رویکرد پدیدار شناسی
- ۳۸.....۱-۶-۹-۲- الگوی خنثی سازی
- ۳۸.....۲-۶-۹-۲- الگوی فریبندگی جرم
- ۳۹..... فصل سوم: روش تحقیق
- ۴۰.....۱-۳- روش اجرای تحقیق
- ۴۱.....۲-۳- کاربرد روش شناسی نظریه زمینه ای
- ۴۲.....۳-۳- مشارکت کنندگان و نمونه گیری
- ۴۳.....۴-۳- فنون گردآوری، و تجزیه و تحلیل اطلاعات
- ۴۶.....۵-۳- قابلیت اعتماد
- ۴۸.....۴- فصل چهارم: یافته‌ها
- ۴۹.....۱-۴- الگوی ناکارآمد مناسبات و تعاملات خانوادگی

- ۱-۱-۴ کم کنترلی و سد شکسته هشدار و مقاومت در خانواده ۵۱
- ۲-۱-۴ نابسندگی دریافت محبت و احساس خلاء عاطفی ۵۷
- ۳-۱-۴ احساس درماندگی و ضعف در مدیریت خویشتن ۶۰
- ۴-۱-۴ تعارض و اختلافات خانوادگی ۶۱
- ۵-۱-۴ مقوله هسته: ناکارآمدی زیست و پرورش خانوادگی؛ ایجاد یک روان پذیرنده مصرف مواد ۶۶
- ۲-۴ بسترهای تسهیل گر مصرف مواد یک امر پردازنده عادی سازی ذهنیت مصرف مواد ۷۰
- ۱-۲-۴ اعتیاد از نمای نزدیک: (اعتیاد خانوادگی) ۷۰
- ۲-۲-۴ هم گشتی و معاشرت با افراد مصرف کننده مواد(ارتباطات برون خانوادگی مصرف) ۷۶
- ۳-۲-۴ همذات پنداری و الگو پذیری از مدل های نقش ۸۱
- ۴-۲-۴ تداول مکانی و محله ای مصرف مواد (شهری- محله ای - همسایگی) ۸۶
- ۵-۲-۴ عادی سازی ذهنیت مصرف مواد ۸۸
- ۶-۲-۴ بستر مهبای زودآشنایی و مشاهده گری رفتارها و تعاملات مصرف محور ۹۱
- ۳-۴ خوابگاه دانشجویی؛ نمایه ای از فشار و اضطراب ۹۵
- ۱-۳-۴ خوابگاه یک امکان اضطراب و بیماری ۹۶
- ۲-۳-۴ ادراک کم راحتی و کم نظمی در خوابگاه ۹۹
- ۳-۳-۴ کمبود امکانات مناسب تفریحی در خوابگاه ۱۰۲
- ۴-۴ مقوله عمده: چالش های عاطفی و احساسی جنسیت محور ۱۰۷
- ۱-۴-۴ پیشینه ارتباط جنسی- عاطفی زود هنگام ۱۰۹

- ۱۱۱.....۲-۴-۴- شروع ارتباط عاطفی در بستر دانشگاه؛ یک تغزل امید بخش و عاشقانه
- ۱۱۳.....۳-۴-۴- پیدایی تاثر و سوگمندی عاطفی
- ۱۱۶.....۴-۴-۴- رونمایی مشکلات عاطفی و احساسی؛ در حاشیه قرار گرفتن درس
- ۱۱۸.....۵-۴- خصیصه‌های فردی و ویژگی‌های کاراکتری
- ۱۱۸.....۱-۵-۴- کنجکاوی
- ۱۲۰.....۲-۵-۴- هیجان خواهی و تنوع طلبی
- ۱۲۲.....۳-۵-۴- احساس تفاوت و تمایز با دیگران
- ۱۲۴.....۴-۵-۴- ادراک شفقت و حساسیت وجودی
- ۱۲۶.....۶-۴- مقوله عمده: ادراکات سوق دهنده مصرف مواد
- ۱۲۶.....۱-۶-۴- مصرف مواد؛ دستیابی به صمیمیت گمشده
- ۱۲۸.....۲-۶-۴- درسخوانی با مواد
- ۱۳۰.....۳-۶-۴- فراموشی با مواد
- ۱۳۳.....۴-۶-۴- مصرف مواد؛ خطر ادراک شده پایین
- ۱۳۴.....۷-۴- مقوله عمده: شکست تحصیلی؛ مواجهه با عینیتی گزنده
- ۱۳۵.....۱-۷-۴- ظهور احساسات و حالات بازدارنده درس خوانی
- ۱۳۶.....۲-۷-۴- حاشیه نشینی درس
- ۱۳۸.....۳-۷-۴- شکست تحصیلی؛ مخاطره‌ی هویت برجسته خویشتن
- ۱۴۱.....۸-۴- نمود نارضایتی و ادراک سرگردانی خویشتن

- ۱۴۱-۸-۴ اعتماد به نفس پایین و ادراک بی ارادگی.....
- ۱۴۳-۸-۲ احساس کاهش توانایی در انجام امور خویش.....
- ۱۴۵-۸-۳ احساس خستگی و حیرانی.....
- ۱۴۷-۹-۹ گروه دوستی یک بستر آموختنی و فشار هنجاری.....
- ۱۴۷-۹-۱ معاشرت و همگشتی با دوستان دارای سابقه مصرف.....
- ۱۵۰-۹-۲ گروه دوستی؛ بستر ترغیب، تمایل و فشار هنجاری.....
- ۱۵۴-۹-۳ گروه دوستی؛ بستری مهیا و همیشگی برای آغاز و تداوم کنش‌های مصرف محور.....
- ۱۵۸-۴-۱۰ مقوله عمده: خانه دانشجویی؛ بستری مبهم از نشانه و شناسه.....
- ۱۵۹-۴-۱۰-۱ خانه دانشجویی؛ نقطه عزیمت از سختی خوابگاه.....
- ۱۶۱-۴-۱۰-۲ خانه دانشجویی؛ یک پاتوق و زیست مکان مصرف مواد.....
- ۱۶۳-۴-۱۰-۳ خانه دانشجویی؛ بهشتی کوچک.....
- ۱۶۷-۴-۱۱ مقوله هسته: مصرف مواد؛ پذیرندگی و نمایش برساخته های یک نظام معنایی دیرینه و سیال.....
- ۱۷۲-۵ فصل پنجم.....
- ۱۷۴-۵-۱ نتیجه گیری و بحث.....
- ۱۹۰-۵-۲ پیشنهادات تحقیق:.....
- ۱۹۲- منابع:.....

فصل اول

کلیات تحقیق

مسأله مواد مخدر یکی از مسائل مهم و جدی در سطح بین‌المللی است که از جنبه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی و فیزیولوژیک، نگاه‌های مختلفی را به خود معطوف کرده است. این مسأله را می‌توان یک تهدید بنیانی تلقی نمود که نه تنها هستی و امنیت فردی و خانوادگی انسان‌ها، بلکه وجوه اجتماعی چنین امنیتی را متأثر از خویش به چالش می‌کشد و به تهدید، تشدید و ایجاد بحران‌های فردی خانوادگی و اجتماعی دامن می‌زند. در جامعه‌ی امروز ما مواد مخدر در سیمای یک مشکل اجتماعی بزرگ که تعداد زیادی از مردم را درگیر خویش نموده است، آشکار گردیده است و به شکل فزاینده‌ای در تعامل با سایر آسیب‌های اجتماعی تبدیل به موجودیتی خطرناک و ساخت شکن گردیده است. آن‌چنانکه طبق مطالعات و تحقیقات موجود پدیده اعتیاد هم‌اکنون جزو چهار بحران و مسأله عمده جهانی محسوب می‌گردد (محمد زاده، ۱۳۸۰). تمامی صاحب‌نظران و متخصصان اعتیاد در این نکته اتفاق نظر دارند که سوء مصرف مواد را نمی‌توان تنها یک مشکل فردی، جسمانی یا اجتماعی صرف دانست (موسسه ملی اعتیاد، ۲۰۰۷). همچنین سوء مصرف و مصرف مواد را باید یکی از بارزترین مشکلات زیستی و روانی اجتماعی^۱ دانست که می‌تواند به راحتی بنیان زندگی فردی و خانوادگی اجتماعی یک جامعه را سست نموده و در معرض فروپاشی قرار دهد (Sanders, 2007; Choi & Ryan, 2007). مصرف مواد در جوانان، مسائل چندی در سلامتی و بهزیستی آنان از قبیل افزایش خطر آسیب و مرگ از طریق خشونت بین فردی، تصادفات جاده‌ای، افزایش رفتارهای پرخطر، حاملگی ناخواسته، ابتلاء به بیماری‌های چون ایدز و مسائل و مشکلات تحصیلی را افزایش می‌دهد (Flisher, et al., 1996; Miller et al., 2001). تحقیق حاضر مبتنی بر رویکرد امیک^۲ از موضوع تحت مطالعه در میان افراد مورد مطالعه است. رویکرد امیک یکی از مفاهیم بنیادی در پارادایم تفسیری و روش‌شناسی کیفی است که به معنای درک، تفسیر و بازنمایی پدیده مورد بررسی «از نقطه نظر افراد درگیر» است، مفهوم امیک در نقطه مقابل مفهوم اتیک^۳ است که اساساً یک رویه اثباتی بوده است و بر ویژگی ناظر بودن محقق بر افراد مورد مطالعه و نگاه به آن‌ها از موضعی خارجی و واسطه مند می‌پردازد (Neuman, 2006: 446). بررسی و کنکاش، پیرامون شیوع و فراگیری مصرف و اهمیت این امر در میان دانشجویان که جزیی از قشر نوجوان و جوان را تشکیل می‌دهند؛ همواره از

¹ Biopsychocial

² Emic

³ Etic

دغدغه‌های عمده‌ی پژوهشگران داخلی و خارجی بوده است. نکته مهم، این امر است که بخش عمده‌ی این تحقیقات پیرامون مصرف مواد در دانشجویان با روش‌شناسی کمی انجام گرفته است، که به علت ماهیت موضوع و پیچیدگی پدیده‌ی اعتیاد، از ورود به عمق واقعیت و فرایند باز می‌ماند؛ لذا در این رساله برای درک بهتر پدیده اعتیاد، روش‌شناسی نظریه زمینه‌ای که در زمره روش‌های کیفی قرار دارد، به عنوان روش متناسب با ایده‌ی کشف و شناسایی عمیق مورد استفاده قرار گرفته است.

۱-۲- طرح مسأله

صرف نظر از ماهیت جامعه و سطح توسعه آن میتوان گفت سوء مصرف مواد به عنوان یک مسئله اجتماعی هنگامی مطرح شد؛ که پدیده‌های اجتماعی نظیر شهر نشینی و صنعتی شدن به وقوع پیوست. امروزه وسعت این مشکل در جهان چنان گسترده است که لوین^۱ می گوید که اگر غذا را مستثنی کنیم هیچ ماده‌ای در روی زمین نیست که به اندازه مواد مخدر این چنین ساده وارد زندگی ملتها شده باشد (به نقل از اورنگ، ۱۳۶۷). ملزومات ناشی از زندگی مدرن امروز، موجب تنش‌هایی در سطوح شخصی و اجتماعی گردیده است؛ گمنامی شهری نه تنها از نقش نظارتی خانواده کاست، بلکه موجب کاهش نقش نظارتی مذهب نیز شد، این گمنامی با از خود بیگانگی انسان مضاعف گردید؛ تمنیات سیری ناپذیر انسان باعث تنش‌ها و محرومیت‌های بیشتر انسان شد و این خود موجب گردید که در مرحله اول، وی آرامش خود را در پناه بردن به مواد مخدر جستجو کند و نهایتاً هنگامی که مشکلات تحمل ناپذیر می‌شدند؛ به اعتیاد روی آورد. از سویی دیگر، افزایش ناملايمات زندگی و کم‌رنج شدن بعد عاطفی زندگی، موجب سر خوردگی و گرایش به سوء مصرف مواد مخدر عده زیادی از جمعیت کشورها، به ویژه نسل جوان می‌گردد؛ به همین جهت در سالهای اخیر، جهانیان شاهد گسترش بیشتر اعتیاد بوده‌اند. با نگاهی به آمارها این نکته آشکار می‌گردد که میزان مصرف مواد در جوامع مختلف و به ویژه در میان نوجوانان و جوانان روند رو به رشدی را طی می‌نماید. چنانکه با نگاهی به تحقیقات انجام گرفته می‌توان به خوبی این روند رو به تزاید مصرف را مشاهده نمود. تحقیق برومن (۲۰۰۵) نشان دهنده آنست که ۲۹ درصد دانشجویان سوء مصرف مواد را در زندگی تحصیلی خویش تجربه نموده‌اند. گزارش مؤسسه ملی اعتیاد (۲۰۰۲) بیانگر افزایش مصرف مواد در میان

¹ levin

دانشجویان و علی‌الخصوص مصرف‌اکستازی به ۱۰ برابر در فواصل سالهای ۱۹۹۱ تا ۲۰۰۱ می‌باشد. بر اساس آمارهای موجود تقریباً ۳۵ درصد جوانان ۱۸ تا ۲۰ ساله در فرانسه، روزانه سیگار مصرف می‌کنند و در حدود ۲۰ درصد به صورت منظم ماری‌جوانا مصرف می‌نمایند (ویور و همکاران، ۲۰۰۷). در ایران نیز شواهد حاکی از افزایش مصرف مواد در میان جوانان و دانشجویان است، به عنوان مثال اسماعیلی و همکاران (۱۳۷۹) گزارش کردند که ۱۰ درصد از زندانیان مرتبط با مواد را تحصیل‌کردگان دانشگاهی تشکیل می‌دهند. بنابر پژوهش سازمان ملی جوانان حداقل ۱۸ درصد از جوانان مراکز استان‌های کشور در معرض اعتیادپذیری قرار دارند و مشکلات مربوط به مواد در شمار جدی‌ترین مسائل جوانان محسوب می‌گردد (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۸۳). علی‌رغم اینکه انتظار می‌رود تحصیلات دانشگاهی به دلیل افزایش سطح آگاهی، توان فکری و موقعیت اجتماعی از عوامل پیشگیری‌کننده در برابر آسیب‌هایی از قبیل مصرف مواد عمل نماید، اما آمارها از گسترش روزافزون مصرف و سوء مصرف مواد در بین جوانان دانشجو حکایت دارد. به عنوان مثال راپ و لیزا (۲۰۰۴) گزارش کردند که ۶۱ درصد دانش‌آموزان سیگار، ۸۰ درصد الکل و ۵۴ درصد داروهای غیر قانونی مصرف می‌کنند و این ارقام در میان دانشجویان بیشتر است. برومن^۱ (۲۰۰۵) نشان داد که ۲۹ درصد دانشجویان مصرف مواد مخدر را تجربه نموده‌اند. در ایران نیز شواهد حاکی از افزایش مصرف مواد در میان جوانان و دانشجویان است. چنانکه طبق گزارش ستاد مبارزه با مواد (۱۳۸۶) بالاترین میزان سوء مصرف مواد در دامنه سنی ۲۷-۲۱ سال قرار دارد. پژوهش‌های کاربخش و زندگی (۱۳۸۶) نیز نشان می‌دهد بیشترین مصرف و مسمومیت با مواد مخدر، بیشترین فراوانی را در دامنه سنی ۲۹-۲۰ سال دارد. آمارهای مربوط در این زمینه ضرورت و فوریت پرداختن جدی به مسأله مصرف مواد در میان جوانان و به ویژه جوانان دانشجو و برنامه‌ریزی‌های لازم برای پیشگیری، مقابله و درمان مسئله اعتیاد و سوء مصرف مواد را واجد اهمیت خاصی می‌سازد. اما وجود منابع اندک موجود در کشور ما در مورد سوء مصرف مواد در بین نوجوانان و جوانان و همچنین آمارهای مربوط به سن شیوع که کمتر سند علمی دارند و همچنین عمده پژوهش‌های صورت گرفته که با روش‌شناسی کمی انجام گرفته است، جملگی همه از دلایل پرداخت ناکافی محققین به این امر می‌باشد. از آنجا که دانشجویان به لحاظ منابع انسانی از پایه‌های بنیادین پیشرفت و توانمندی هر جامعه‌ای محسوب می‌شوند و از طرفی دوران جوانی به دلیل ویژگی‌های خاص خود از حیث روانی و اجتماعی، از پرخطرترین دوره‌های تمایل و

¹ Brohman

ابتلا به سوء مصرف مواد محسوب می‌شود، بنابراین پرداختن به موضوع سوء مصرف مواد در بین دانشجویان از موضوعات اساسی برنامه ریزان هر نظام آموزشی و فرهنگی محسوب می‌گردد و می‌تواند در شناسایی و آسیب‌شناسی پدیده سوء مصرف مواد در بین جوانان دانشجوی مؤثر باشد. عمده‌ترین پژوهش‌های صورت گرفته پیرامون اعتیاد به شکل عام و اعتیاد دانشجویی به شکل خاص، با محور قرار دادن روش‌شناسی کمی و مفروضات نظری، در صدد تبیین مسئله مبتنی بر رویکرد اتیک و نگاهی متأثر از نظریه می‌باشند که تعمیم فراگیر را دنبال می‌نمایند. در این رساله، مسأله مورد مطالعه و بررسی، کنکاش، فهم و پیدایی دلایل و زمینه‌های گرایش و ابتلاء به اعتیاد در میان دانشجویان، متأثر از پیشینه‌شناسی و زیست اجتماعی در میان آنها است؛ این ایده متأثر از نگاه ویژه و خاص روش‌شناسی کیفی، نگاهی درونی و نافذ به پدیده مورد بررسی، از منظر متمایز، پیوستاری، فرایندی و تجربه محور را دنبال می‌نماید. به پیروی از بنیان‌های فلسفی و نظری این روش‌شناسی، بین داده‌ها و محقق یک رابطه‌ی متقابل وجود دارد و از رابطه‌ی یک‌سوی اجتناب می‌گردد. نظریه‌هایی که از این طریق ساخته می‌شوند، قابل اصلاح، تعدیل و بررسی بیشتر هستند. از آنجا که این نظریه مبتنی بر داده‌های گردآوری شده در میدان است؛ لذا محقق در مورد اعتبار آنها اطمینان دارد، چنانکه گزارش به دست آمده نیز ماهیت اندیشه نگارانه^۱، بسترمند و موقعیتی داشته و از تعمیم تحلیلی^۲ برخوردار است نه تعمیم آماری کمی (Stern, 1980; Orriely, 2005; Berg, 2006; Charmaz, 2006). بر همین اساس، اهداف، طرح مسأله، مسأله‌یابی، ملاحظه‌های موضوعی و سوالات در تحقیق نظریه‌زمینه‌ای باید به صورت باز، فرایندی و انعطاف پذیر طرح گردند. چنانکه ماهیت روش‌شناسی نظریه‌زمینه‌ای، مستلزم آن است که محقق موضوع تحقیق و سؤال‌های مرتبط با آن را در حین تولید و تحلیل اطلاعات، پالایش و تهذیب کند (Esterasberg, 2002). حال با توجه به مباحث فوق، مسئله‌ی اصلی پژوهش این است که شرایط، فرایند و پیامدهای اعتیاد در میان دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان چگونه است و چگونه می‌توان به فهمی عمیق از این پدیده دست یافت.

---

¹ Ideographic

² Analytical Generalization

۱-۳- ضرورت انجام پژوهش

از جمله معیارهایی که نشانگر اهمیت و ضرورت یک پژوهش است می توان به چند مورد اشاره کرد؛ مربوط بودن به مسئله ای عملی، مربوط بودن به جمعیتی بزرگ، یا جمعیتی پر نفوذ و سرنوشت ساز و پر کردن شکاف پژوهش (میلر، ۱۳۸۰). در واقع تمامی معیارهای فوق پیرامون موضوع پژوهش حاضر صدق می کند. جمعیت مورد مطالعه از پرنفوذترین و توانمندترین بخش های جامعه محسوب می شود. مسئله ی مورد پژوهش همانگونه که در طرح مسئله اشاره شد، از مسائل جدی و شایع کشور و خصوصا جوانان است. معیار دیگر، در خصوص خلاء پژوهشی نیز به روش کیفی و گراندد تئوری کاملا حس می شود.

۱-۴- اهداف پژوهش

با توجه به این که در روش شناسی کیفی به دلیل انعطاف و فرایندی بودن مسیر تحقیق، اهداف کلی و جزئی بطور قطعی از پیش غیر قابل تعیین است و امکان تغییر اهداف در مسیر تحقیق وجود دارد؛ مشخص نمودن دقیق اهداف از ابتدا، جایگاه مشخصی ندارد. با این حال انتظار می رود، این پژوهش در صدد دستیابی به یک هدف کلی و اهدافی جزئی به شرح زیر باشد:

هدف کلی:

کند و کاو و فهم شرایط، بسترها و پیامدهای پدیده اعتیاد (اعتیاد به مواد مخدر) در بین دانشجویان مبتلا به مواد مخدر در شهید دانشگاه باهنر کرمان.

اهداف فرعی:

- کشف، توصیف و تبیین استدلالی پدیده ی اعتیاد دانشجویی و همچنین مستند سازی پدیده و یافته های آن.

- کشف و فهم شرایط زمینه ای، مداخله گر و علی پدیده ی اعتیاد دانشجویی.

- کشف و فهم فرآیند و راهبردهای کنش/کنش متقابل مشارکت کنندگان درحوزه ی اعتیاد دانشجویی.

- تبیین و تحلیل روابط و توصیف و هم‌پوشانی با سایر پدیده‌های اجتماعی با توجه به اهداف، نیت‌ها و نگرش‌های ذهنی کنشگران و تجربه زیسته دانشجویان از مصرف
- استخراج یک مدل پارادایمی بر مبنای یافته‌های میدانی پژوهش.
- ارائه راهکارهای جهت برخورد علمی و عملی با پدیده اعتیاد دانشجویی
- چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است؟

با توجه به پرداخت کیفی این تحقیق به مساله اجتماعی مهمی چون اعتیاد دانشجویی، انتظار می‌رود این پژوهش در کمک به نگرش و فهم درست از این پدیده در میان سیاست‌گذاران و دست‌اندرکاران، به پی‌ریزی سیاست‌گذاری‌های مناسب‌تر شناخت، پیشگیری و اتخاذ راهکار مناسب برای مواجه احتمالی با این پدیده، و کمک و ترغیب محققین و پژوهشگران به مطالعه عمیق‌تر بیانجامد.

۱-۵- پرسش‌های پژوهش

در روش شناسی کیفی، بر خلاف روش‌شناسی کمی فرضیه نداریم؛ در این روش شناسی ساخت نظریه مبتنی بر داده‌ها می‌باشد. اکثر فرضیه‌ها و مفاهیم نه تنها از داده‌ها استخراج می‌شود؛ بلکه در جریان تحقیق هم به طور نظام‌مند در ارتباط با داده‌ها قرار می‌گیرند (محمد پور، ۱۳۸۹: ۳۱۴).

سؤال اصلی تحقیق:

شرایط (زمینه‌ای، مداخله‌گر و علی) استراتژی‌ها و پیامدهای پدیده‌ی اعتیاد دانشجویی در بین دانشجویان (دانشگاه شهید باهنر کرمان) چگونه است؟

سؤالات جزئی تحقیق:

۱. ادراک، فهم و تفسیر عواملان و مشارکت کنندگان دانشجو از پدیده‌ی اعتیاد و ابتلاء به آن چگونه است؟

۲. شرایط و زمینه‌های این پدیده اعم از شرایط علی، مداخله‌گر و زمینه‌ای کدامند؟

۳. رفتارها، رویدادها و فرایندهای برجسته ای که در این پدیده (اعتیاد دانشجویی) اتفاق می افتند چه هستند؟

۴. نیروهای موجد این پدیده چگونه با یکدیگر تعامل پیدا می کنند، تا به این پدیده منتهی می شوند؟

۵. در نتیجه پدیده اعتیاد (دانشجویی) چه رخ خواهد داد.

۱-۶- تعریف مفاهیم

از آنجائیکه روش مورد استفاده در این تحقیق، مبتنی بر پارادیم تفسیری می باشد، تعریف دقیق مفاهیم به علت برساختی بودن ایده‌ها و مفاهیم از سوی کنشگر و محقق، وجود ندارد. بر همین اساس، مفاهیم، سوالات و اهداف تحقیق بایستی به صورت فرایندی، سیال و باز طرح گردند. در عین حال تعاریف برخی از مفاهیم برای آشنایی مقدماتی در اینجا ارائه می گردد.

- وابستگی دارویی (Substance dependence): وابستگی دارویی یا اعتیاد^۱ به پاسخهای رفتاری اشاره دارد که همیشه شامل یک اجبار برای مصرف مواد به منظور تجربه آثار جسمی یا روان‌شناختی آن و گاهی به منظور اجتناب از ناراحتی‌های ناشی از عدم مصرف آن می‌باشد (رسوول، ۱۳۹۱).

- مصرف کننده مواد مخدر: برای اشاره به افرادی به کار می‌رود که به مصرف مواد و داروهای روان گردان وابسته هستند. مصرف کننده‌ی مواد مخدر به عنوان فردی که مشکلات اجتماعی، روان-شناختی، جسمی یا قانونی مربوط به مسمومیت یا مصرف بیش از حد و منظم یا وابستگی ناشی از مصرف مواد را تجربه می‌کند، توصیف می‌شود (ACMD, 1988).

- ماده مخدر (drug): ماده ای است که به میزان زیاد بر ذهن اثر میگذارد. این ماده بر کارکرد ذهن، وضع روحی، عاطفی، احساسات، ادراکات و فرایند تفکر تاثیر می گذارد (Kupper and Kupper, 1996).

۳. دانشجو (student): شاگرد مدارس عالی، محصل دانشگاه (فرهنگ معین).

---

¹ Addiction